

ISSN 0350-185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVII

У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА МИЛКУ ИВИЋ

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк, др Рајна Драјићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова, др Софија
Милорадовић, др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Предраг Пијер,
др Слободан Ремейић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Виктор Фригман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2011

ПОВОДОМ ИЗЛАСКА ИЗ ШТАМПЕ 18. ТОМА РЕЧНИКА САНУ¹

Средином 2010. године изашао је из штампе 18. том *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*. Овај тезаурусни академијин речник, како га популарно зовемо Речник САНУ, израђује се у Институту за српски језик САНУ. Уз осећање задовољства, што је књига, са извесним закашњењем, коначно објављена, јавља се и осећање личне одговорности за квалитет лексикографског текста, јер је у питању књига на чијој изради сам и сама учествовала, била руководилац њеног ауторског тима и члан Уређивачког одбора. Надам се да су наши уложени напори да задовољимо високе захтеве тезаурусне лексикографије, постигнуте у претходним томовима, дали и одговарајуће резултате, што се ставља на оцену корисницима овог речника. Наравно, свесни смо да овако обимна књига има и извесне пропусте, па смо спремни да сваку аргументовану критику стручне и научне јавности прихватимо и да у даљем нашем раду таквих пропуста буде што мање или да их уопште не буде.

А сад нешто о самом Речнику.

У 18. тому Речника САНУ представљена је лексика слова **О**. Било је планирано да се овим томом заврши опис лексике овог слова, али уобичајени обим сваког тома од око 175 ауторских табака или 800 страна двостубачног текста, био је разлог да Уређивачки одбор донесе одлуку да се за следећи, 19. том остави преостали завршени део обрађене лексике. Тако, 18. том обухвата лексику у распону од глаголске именице **оповргавање** до глагола **оцарити**. У њему је

¹ Овај прилог о 18. тому Речника САНУ представља ширу верзију текста, чија је краћа верзија изложена на промоцији у Српској академији наука и уметности 30. новембра 2010.

обрађено преко 10.000 одредничких речи, које су, у складу са захтевима тезаурусног речника, детаљно представљене са лингвистичког, енциклопедијског, прагматичког и културолошког становишта.

Број информација које доноси овај обимни том је веома велики, ако се има у виду да свака одредничка реч, лексема, само у делу леме садржи све релевантне лингвистичке информације: припадност врсти речи, граматичке категорије: род, број и карактеристичне падежне облике за именске речи; вид и род за глаголе; означавање врста речи за непроменљиве, граматичке речи, одступања од регуларних морфолошких и фонетских (акценатских) парадигми код свих променљивих и других врста речи (тако су нарочито обимне леме неких глагола, нпр. глагола *ојсесџи*, *ојсеђи*); затим, дате су информације о ограниченој граматичкој, лексичкој и семантичкој спојивости, што се најчешће испољава у везаним колокацијама одређених лексема. Број и врсте информација повећавају се у речничком чланку, у коме се пре дефиниције значења одређује домен употребе речи и показује раслојеност лексике на лексику опште употребе, терминолошку лексику и на лексику одређених писаних и говорних функционалних стилова и жанрова. Лексеме специјалне употребе добијају одговарајуће маркере, док лексика која припада општем лексикону остаје немаркирана. Разрађеним метајезиком у сфери маркирања, остварује се и лексичко нормирање у виду препорука за примерену употребу лексике у српском језику. Тако се нпр. маркерима који означавају застарелу лексику, историзме и архаизме, покрајинизме, дијалектизме, колоквијалну и жаргонску лексику не препоручује употреба ових речи у неутралним идиомима књижевног, стандардног језика.

Делови речничког чланка у којима се дају дефиниције речи или појединачних значења полисемних речи, представљају разгранату мрежу семантичких, функционалних и асоцијативних поља, која одсликавају функционисање менталног лексикона говорника српског језика и веома детаљан попис именованих реалија из око стотину тематских области, које покривају скоро целокупан опус човековог духовног и физичког битисања у свету који га окружује.

У прелиставању 18. тома Речника од прве до последње стране, запазили смо да у основном лексичком фонду преовлађују глаголске лексеме, и то у већини случајева са веома богатим семантичким и творбеним потенцијалом. То су нпр. глаголи: *ојоврџнуџи*, *ојозваџи*, *ојоменуџи (се)*, *ојомињаџи (се)*, *ојонашаџи*, *ојонираџи*, *ојоравиџи (се)*, *ојорџунисџи*, *ојиџениџи (се)*, *ојравиџи (се)*,

оїрашиїаїїи (се), оїржіїи (се), оїријаїељїиїи (се), оїробаїи (се), оїружіїи (се), оїруђїиїи (се), оїсесїи, оронуїи, ослободїиїи и ослобађаїи и др.

Богатом полисемијом и творбеним гнездима истиче се глагол: *осїавїиїи (се)*, представљен на 12 стубаца са фразеологијом, и то са 26 основних значења и 6 повратних, и са око 30 фразеологизама; затим глагол *осїаїиїи*, представљен на 7 стубаца, са 16 основних значења и око 30 фразеологизама; глагол *осуїи (се)* на 4 ступца и 22 значења, па глаголи *осеїиїи* и *осеђаїи*, *осирромашиїи* и *оскудеваїи* и др.

Глаголи *оїввориїи (се)* и *оїввараїи (се)*, *оїїеїи (се)* и *оїїимаїи (се)*, *оїїкриїи (се)* и *оїїкриваїи (се)*, поред богате полисемије и творбених гнезда, одликују се комплексном рекцијом и валенцијом, што је подробно представљено у речнику у виду синтаксичких информација.

Неки глаголи се одликују и богатом фразеологијом, па су, тако, за глагол *оїраїи (се)*, наведени и дефинисани следећи фразеологизми: *неће (не може) їа ни Дунав оїраїи, оїраїи образ, оїраїи їрло* у значењу попити, *оїраїи некоме їаву* у значењу изгрдити, искритиковати некога; уз *оїросїиїиїи (се)* и *оїрашиїаїиїи (се)* изрази: *оїросїиїиїи їаву (крв, живоїї) некоме, оїрашиїаїиїи се са живоїїом (свеїїом), бої да їа оїросїи, бої да му дуїу оїросїи, Боже ми оїросїи, да оїросїиїи, да оїросїиїиїе, оїросїиїиїи се с дуїиом, оїросїиїиїи се живоїїа (са живоїїом), оїросїиїиїи се са овим свеїїом* и др.

Већина осталих врста речи општег лексикона, и то највише именице, придеви и прилози за начин, творбено су изведена од глагола.

Од њих су најбројније именице, и то апстрактне именице, било да су изведене од придева или директно од глагола, као нпр.: *оїозив, оїозиционарсїїво, оїојносїи, оїорїиунизам, оїречносїи, оїход, оїходња, ореол, осама, освїиї, освїиїак, оїсесија, оїїеређење* и др. Многе од њих одликују се богатом полисемијом и фразеологијом, нпр.: *оїозиција* (која се реализује у политичкој и општој употреби, у астрономији, шаху, лингвистици и филозофији); затим *оїсеї, оїсервација*, па *основ, основа* (са 18 главних значења, представљених заједно са фразеологизмима на око 6 стубаца): *без основа, из основа, имаїи (немаїи) основе, основа, їосїавїиїи на здраву (широку) основу, са (їуном) основом, у основи* и сл.

И неке од именица са конкретним значењем изведене су од глагола, нпр.: *оїозиционар, оїоненїи* и др., а полисемним потенцијалом

се нарочито истичу лексеме *особа* и *оџац*. Лексема *оџац* сложена је и у делу леме, јер има варијантну падежну и акценатску парадигму, али се одликује и веома комплексним значењем, која се најчешће реализују у везаним колокацијама или у одређеним падежним облицима. Представљена је у 9 главних значења и са богатом фразеологијом: *бели оци*, *ирадски оци*, *духовни оци*, *народни оци*, *оци њородице (фамилије)*, *црквени оци*, *биџи некоме* и *оџац* и *мајка*, *биџи њо оцу браји*, *сесџира*, *какав оџац џакав син*, *осџавиџи некоџа без оца* и сл., као и са веома богатим творбеним гнездом, у коме се реализује и именица *оџаџбина*.

Поред лингвистичких информација, у 18. тому Речника дат је и велики број енциклопедијских информација у обради терминолошке лексике. Њихов број у овом тому је веома велики, било да је у питању једнозначна терминолошка лексика било да су у питању терминолошка значења реализована у полисемним структурама опште лексике.

У првом случају јављају се углавном термини из технике и природних наука: медицине, биологије, физике, астрономије, хемије, геологије, минералологије и др., као што су примери типа: *оџруџа*, *оџџика*, *оџсџиџиџација*, *орбиџа*, *орао*, *оса*, *орак*, *орџанизам*, *орџан*, *оринџолоџ*, *оринџолоџија*, *оринџофобија*; *ороџенеза*, *ороџени*, *ороџрафија*, *орџоџеџија*, *орџоклас* и др. Неке од њих развијају богату номенклатуру врста или фразеологију, као нпр., лексема *орао*, у чијем речничком чланку су енциклопедијски обрађене бројне врсте: *змијски орао*, *морски блаџајац*, *зечар*, *злаџаш*, *кликџавац*, *крсџаш*, *лешинар*, *џаџуљак*, *џланински*, *рибљи*, *руски сџрвинар*, *сури*, *џџекавац*, *бели*, *двоџлави*, *срџски*, *црвени*; затим фразеологизми: *биџе меса орлу* и *џаврану*, *џриџерала орла зла џодина*, *учиџи орла да леџи* и др.; или лексема *орак*, са великим бројем врста: *американски*, *бели*, *водени*, *земни*, *кокосов*, *мушкаџов*, *дивљи*, *џасџи*, *сиџилијански*, *црни орак* и др. и богатом фразеологијом: *биџе џо џџврд орак*, *заџрсиџи џџврд орак*, *џраџи се ораха*, *имаџи / немаџи ораха у џеџу / недрима*, *неко је џџврд орак*, *орак из руке да му не узмеџ* и сл.

Други тип термина настао терминологизацијом опште лексике припада углавном друштвеним наукама: праву, политици, лингвистици, филозофији, етнографији, етнологији, религији и др., као што су лексеме типа: *оџроџџајница*, у значењу вино које се служије младожењи пре него са сватовима уџе у младино двориште, *оџојаваџи*, *оџојаџи*, *оџросна молиџва*, *оџроџџајница (џрехова)*, *оџсесџи некоџа*, *нечију дуџу(о нечасџивим силама)*, *освеџење* и др.

Од позајмљеница у 18. тому преовлађују латинизми, има знатни број грецизама и турцизама, док се позајмљенице из других језика јављају у незнатном броју: германизми и галицизми.

Чини нам се да је ово прилика да истакнемо још неке битне карактеристике у вези са Речником САНУ и његовом израдом.

Грађа на којој је заснована израда овог тома, као и претходних томова Речника, и по временској и по просторној обухватности репрезентативно представља стабилно стање савременог српског језика у трајању од два века на читавом штокавском подручју, што је веома значајно у данашњој ситуацији језичке и територијалне дезинтеграције носилаца српског језика. Ретко која књига, ретко који корпус чува све оно што садржи корпус Речника САНУ и његови објављени томови. Оригиналан је и јединствен начин како је та грађа, почев од краја 19. века до краја 20. века, сакупљана и организована, при чему се у свим генерацијама, и уз све прекиде и дораде концепције, следио основни постулат – а то је остваривање уравнотежености језичког корпуса по свим параметрима битним у изради тезаурусног речника: просторним, временским, функционалистичким и тематским, и по тим параметрима континуирано је бележена лексике српског језика у њеном развоју од два века.

И поред повремених криза, које су се најчешће јављале у виду осипања кадрова са овог пројекта, израда Речника се настављала захваљујући највише ентузијазму професионалних лексикографа, који преносе и унапређују знања Београдске лексикографске школе, засноване и развијане баш у окриљу овог пројекта. Тако данас ауторски тим има генерацију од око 20 младих обучених лексикографа, доктораната и полазника докторских студија, који, као и старији сарадници, своја знања показују и у лексикографском и у истраживачком раду, успешно промовишући резултате остварене на овом пројекту пред научном и стручном јавношћу. Истакнућемо, на пример, да извештаји о раду из последње три године доносе податке о завршеном овом, 18. тому, о интензивној припреми 19. тома, који треба да се заврши до краја 2011, о завршеном 20. тому у фази основне обраде, о започетој изради 21. тома у овој фази, али и податке о завидним бројкама истраживачких радова наших сарадника, и то, по годинама, преко 70 објављених радова у нашим и страним публикацијама, преко 50 учешћа на научним скуповима у земљи и иностранству, и укупно 7 објављених монографија.

За бољи и успешнији рад планирана је модернизација рада на Речнику САНУ, коју је подржало Научно веће Института, Одељење

језика и књижевности САНУ и Одбор за Речник САНУ. У питању је дигитализација свих лексикографских ресурса: корпуса, публикованих томова и библиотечких извора. Предности и могућности планиране модернизације, представљене са лингвистичког становишта у коауторском раду двоје сарадника, Н. Ивановића и С. Ристић, подржала је шира научна јавност на међународном симпозијуму „Граматика и лексика у словенским језицима“, одржаном у септембру 2010. године, у организацији Института за српски језик САНУ и Матице српске.

Иако рађен на традиционалан начин, 18. том Речника САНУ успешно је реализован у планираном року, захваљујући пре свега ауторском тиму, чија имена су наведена на нултом табаку овог тома. Технички уредници књиге су биле мр Љиљана Ного и Јованка Милошевић.

За добар квалитет речничког текста заслужни су и рецензенти, којима се захваљујемо на веома корисним сугестијама, а то су: академик Милка Ивић и научни саветник др Егон Фекете, који, нажалост, нису више међу нама, проф. др Даринка Гортан-Премк и уредник мр Милица Вујанић.

За обезбеђење средстава за штампу захвалност припада надлежним службама САНУ, а за успешну компјутерску припрему рукописа за штампу захваљујемо се господину Милану Тасићу. За квалитет штампе заслужна је Штампариија Српске православне цркве.

*Стана Ристић**

Институт за српски језик САНУ
Београд

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs